

Örsy László SJ – Patsch Ferenc SJ

A tudományos dolgozatírás művészete (Módszertan az elkészítéshez és a kiértékeléshez)

Az alábbi jegyzetek célja, hogy néhány egyszerű szabályt adjanak közre, amelyek nagyrészt tapasztalatból születtek, és olyanok számára szólnak, akik doktori- vagy szakdolgozatuk megírására készülnek. A szabályok egyúttal arra is szolgálhatnak, hogy ki-ki ellenőrizze, vajon jó úton halad-e a dolgozatírás folyamatában. Annak tudatában kell figyelembe venni és felhasználni őket, hogy közben nem feledkezhetünk meg arról sem, minden disszertáció végső soron egyedi teljesítmény, mind írásmódját, mind a tárgyát, mind pedig elkészülésének körülményeit tekintve. Ezért az elmondottak egyéni adaptációjára van szükség!

A tudományos igényű dolgozat sajátos irodalmi műfajba tartozik, amelynek megvannak a betartandó törvényszerűségei. Az alábbi dolgozatban igyekeztünk összedolgozni a doktori disszertációkra és a kisebb lélegzetű tudományos dolgozatokra (például szakdolgozatokra) vonatkozó szabályokat. A fő különbséget már itt előre kell bocsátani: egy disszertációnak feltétlenül hozzá kell adnia valamit az eddigi ismeretek tárához: tehát itt teremtő produkcióra van szükség. Ez a cél mindenre kihat: a gondolkodásformára, az írásra, a módszerre stb. Kisebb dolgozat esetén az „eredetiség” vagy az „újdomság” nem szükséges követelmény; itt az írónak csak arról kell tanúbizonyságot tennie, hogy képes a tudományos kutatásra. Eredetiség helyett csak azt kell bizonyítani, hogy elsajátította a technikai fogásokat, hogy alapvető szinten jártas egy magasabb művészet (a tudományos dolgozatírás) mesterségbeli fogásaiban. A matematikában is mást jelent új teorémákat teremteni, és ismét más azt bizonyítani, hogy képesek vagyunk a szokásos egyenleteket megoldani. Ennek a különbségnek kétségkívül messzemenő következményei vannak. Ezért van például az, hogy a doktori disszertációban csak az eredeti források használata megengedett, míg kisebb dolgozatoknál szép, ha valaki ezt teszi, de nincs feltétlenül kötelezve rá. Ehhez hasonlóan: doktori dolgozatban a személyes kritikai állásfoglalás abszolút követelmény, alsóbb szinten ugyanez „csak” dicséretes dolog.

Az alábbiakban először a tudományos dolgozat tervszerű megírásának alapszabályait ismertetjük (I.), ezután pedig – az elmondottak fényében – a kiértékeléshez adunk szempontokat (II.).

I. ÍRJUNK TERVESZRŰEN!

Ez a szöveg P. Örsy László SJ (a Georgetown University jogi fakultásának tanára) 1977-ben írt, ám nyomtatott formában sohasem közreadott angol nyelvű írásai alapján készült. Mivel a kézirat olyan szabályokat tartalmaz, amelyek maradandóan érvényesek és a humántudományok művelői számára ma is megfontolandók, a szerzőtől engedélyt kértem, hogy az eredeti szövegek közül válogassak, azokat némiképp Főiskolánk helyi körülményeihez és a jelenkori tudományosság követelményeihez igazítva átdolgozzam, és az eredményt közlétegyem. Hálas vagyok P. Örsy nagyvonalúságáért, amivel kérésemhez hozzájárult. Mivel az eredeti szövegben szereplő paradigmák jórészt kánonjogi disszertációk elkészítésére vonatkoznak, a példákat a jelen kiadás számára – jórészt saját teológiai és filozófiai szakdolgozatok írása és bírálata során szerzett tapasztalataim alapján – megváltoztattam; az eredetileg nagyobb terjedelmű doktori dolgozatok megírását segíteni hivatott szabályokat pedig néhány olyan megjegyzéssel egészítettem ki, amelyek kifejezetten kisebb lélegzetű záró- illetve szakdolgozatok elkészítésére vonatkoznak. A szöveg végső változatába néhány, az internet használatára vonatkozó tudnivalót is beillesztettem – erre az eredeti változatban még aligha lehetett volna mód. (Ez a szempont szükségképpen kimaradt még UMBERTO ECO témánkkal kapcsolatban írt – egyébként kitűnő – könyvéből is [vö. Id.: Hogyan írjunk szakdolgozatot? Gondolat, Budapest, 1991]). A jelen írást abban a reményben adom közre, hogy a hallgatók közül sokaknak nyújt majd hasznos segítséget doktori- és szakdolgozatuk elkészítésében, az oktatóknak pedig szempontokkal szolgál az elkészült művek értékeléséhez. (P. F.)

Parvus error in initio magnus erit in fine (a kezdetben kicsiny hiba nagyra nő a végére) – ez a megfontolandó intelem a skolasztika fejedelme, Aquinói Szent Tamás a *Létezőről és a lényegről* (De ente et essentia) című rövid munkájában olvasható. A mondás igazságát más hasonlat is megvilágíthatja. Mindazok, akik jártak már magas hegy csúcsán, jól tudják, hogy milyen gondosan kell kiválasztani a lefelé vezető utat. Hiszen itt elegendő csupán csekély hibát vétetni a helyes irány kiválasztásában ahhoz, hogy figyelmetlenségünkért több kilométeres kerülőúttal fizessünk a hegy lábánál.

Bármely cél eléréséhez tehát mindenekelőtt az irányt kell világosan meghatározni, hogy minél kevesebb idő- és energiaráfordítás árán legyünk képesek oda eljutni.

Az 1–5-ig terjedő számozású szabályok főként a kezdeti tervezésre vonatkoznak, és a bevezető fejezetbe kell beépíteni őket.

1. Elsőként a legnagyobb pontossággal fogalmazzuk meg a megválaszolandó kérdést!

Ez más szavakkal annyit jelent, hogy ne tegyünk egyetlen lépést sem anélkül, hogy ne tudnánk, hová is akarunk voltaképpen eljutni.

Abból, amit tudunk, további kérdések fakadnak. Azok az adatok azonban, amelyekből a válasz megadható, általában még nincsenek együtt – arra várnak, hogy valaki összegyűjtse őket. Ha valaki elvégzi ezt a munkát, a válasz már szinte magától kibontakozik.

Minden disszertáció elkészítése valójában egy a tudás földjén tátongó árok feltöltéséhez hasonló. Mielőtt még bármiféle kutatásba fognánk, vagy bármi választ is adhatnánk, azt az árkot kell pontosan felmérni, amelyet a tudás senki földjén fel akarunk tölteni. Minél bizonytalanabbak vagyunk az árok határait illetően, annál könnyebb elszámítani magunkat. Viszont minél pontosabban ismerjük a méreteket, annál könnyebb lesz feltölteni az árkot.

Lényeges szempont, hogy a megírandó dolgozat témája fontos, időszerű és érdekes legyen számunkra. Kellemetlen dolog végtelennek tűnő időt és energiát áldozni olyasmire, amit egészében véve jelentéktelennek tartunk. Minden valamire való teológiai kérdés persze magába a valóságos életbe ágyazódik. Annak, aki például doktori dolgozat (PhD) elkészítésére adja a fejét teológiából, felkelhetik figyelmét az idegen vallások. Sokan ezt tartják a mai teológia legnagyobb kihívásának. A globalizációnak nevezett folyamat, a hírközlés és a közlekedés forradalmasodása következtében a világ mintegy összezsugorodott: gyakorivá váltak a vallásközi találkozások. Ennek a ténynek a keresztény hittitkokra vonatkozó tudományos reflexióra kifejtett hatása egyre nyilvánvalóbb. Hogyan viszonyuljunk a miénktől különböző vallásokhoz? Ez a kérdés még túlfutó általános. Am már az előzetes tájékozódás kezdeti lépései is elvezethetnek valamely *konkrét szerzőhöz* a témával kapcsolatban. Karl Rahner „anonim kereszténység”-fogalma például jelentős szerepet töltött be a katolikus teológia vallásokkal kapcsolatos mai viszonyulásának kialakulásában. A rahneri fogalom a maga korában sok kutató érdeklődését felkeltette;¹ ezen a tárgyszerű területen tehát azóta jelentős teológiai fejlődés ment végbe. Vajon mennyiben gyümölcsöztethető Rahner „vallásteológiája” a II. Vatikáni Zsinat után kibontakozó vallásteológiai diszkusszióban, és mennyire cseng össze az elmúlt évek hivatalos egyházi megnyilatkozásaival? Itt egy jól behatárolható és aktuális kérdés fogalmazódik meg, amely ráadásul ma is joggal tart számot sokak érdeklődésére.

Említettük már, hogy egy rövidebb tudományos írás – szakdolgozat – elkészítéséhez nem létszükséglet mindenáron új problémafelvetéssel előállnunk. Egyébként is, kortárs

¹ A legteljesebb áttekintés e témáról NIKOLAUS SCHWERTDFEGER tollából született: *Gnade und Welt. Zum Grundgefüge von Karl Rahners Theorie der „anonymen Christen”*, Herder, Freiburg i.Br. – Basel – Wien, 1982.

témákról a legnehezebb értekezést írni, amitől óva kell inteni a kezdő kutatót; bizonyos történelmi távolság nagyobb biztonságot adhat. Egy régebbi téma alapos és lelkiismeretes feldolgozása tehát jó választásnak bizonyulhat. Platón és Arisztotelész lélekről alkotott fogalma például közismerten különbözik egymástól. A lélek-fogalom történetében itt néhány évtized leforgása alatt kétségkívül jelentős fejlődés történt, változás ment végbe. Az eltérés jellegzetes és a gondolkodás későbbi történetére is nagy hatást gyakorolt. Milyen változáson ment tehát át a lélek fogalma Arisztotelésznél Platónhoz képest? Íme a kérdés, melynek feldolgozása méltó kihívás és alkalmas téma lehet mindazok számára, akiknek éppen szakdolgozatírással kell bizonyítaniuk a tudományos módszertan mesterségbeli fogásaiban szerzett jártasságukat a diploma megszerzése érdekében.

Ami a konkrét tanácsot illeti, amit mind egy rövidebb lélegzetű tudományos szöveg, mind pedig egy disszertáció írása során figyelembe kell venni: az első észrevétel, hogy feltétlenül szükséges programunkat egy *határozott kérdés* formájában megfogalmazni. Egy jó kérdés által a probléma lényege kerül a figyelem középpontjába, egyúttal pedig kiesnek a szükségtelen, járulékos elemek. A megválaszolando kérdést írásban kell rögzíteni, majd pedig könyörtelen kritikai vizsgálódás tárgyává tenni. Vajon tartalmazza mindazt, amit el akarok végezni? Vagy többet is mond annál? Esetleg kevesebbet? A kérdésnek pontosnak kell lennie, amely a lényegre irányul; pontosan arra kell rákérdeznie, amit vizsgálni akarunk, sem többre, sem kevesebbre. Ennek jele rendszerint az, hogy a kérdés rövid, és az olvasó könnyen képes felismerni az ismereteinkben tátongó hiányt, amire a disszertáció válaszolni fog.

Általános tapasztalat, hogy a munka elején a jelölt még csak általános formában gondolkodik a témáról, azonban még nem képes világosan meghatározni, mi is az az ismerethiány, amit teremtő kutatómunkával és gondolkodással be akar tölteni. A megoldásra váró probléma még nem világos. Ha gondolkodásában megmarad az általánosságok szintjén, azt kockáztatja, hogy rengeteg energiát fecsér el, hiszen a gödör még nincs pontosan felmérve.

Nem bölcs dolog a disszertáció vagy szakdolgozat megírását könnyed kirándulásnak tekinteni, remélvén, hogy a végén mégiscsak kilyukadunk valahova! Tegyük fel, hogy valaki – a művészetek iránti rajongástól ihletve – azt a tervet dédelgeti magában, hogy Immanuel Kant „szépről szóló tanítását” dolgozza fel filozófiai szakdolgozatában. Ha azonban ennek érdekében első lépésként böszön nekiveselkedik *A tiszta ész kritikája* (1781) című testes opusz végigolvasásának, a művet áttanulmányozva csalódottan fogja megállapítani, hogy Kant itt az „esztétika” szót nem a ma szokásos értelemben használja, hanem a szó eredeti – etimológiai – értelemben: „transzcendentális esztétikán” az érzékiséget [Sinnlichkeit], vagyis „az érzéki érzéletekről szóló tanítást” érti.² Így aztán jelöltünk keserű felfedezést tesz: bár alaposan beleolvasta magát a königsbergi filozófus ismeretelméletébe, ám az olvasással töltött időben eredetileg tervezett dolgozatának még csak egyetlen (persze nem lényegtelen) lábjegyzetéhez gyűjtött anyagot; amiért is esetleg választani kényszerül, hogy előről kezdje-e a kutatómunkát, avagy új szakdolgozati téma után néz. A jó téma kiválasztásához ezért sohasem árt tapasztalt vezetővel konzultálni.

2. A téma kiválasztásánál legyünk óvatosak!

A téma kiválasztása – mind a hallgató, mind a kísérőtanár részéről – nagy elővigyázatosságot kíván meg. Tudatában kell lennünk annak, hogy az összehasonlító tanulmányok több kérdéssel indulnak, s így a válaszhoz szükséges munka (az idő és az energia is) megsokszorozódik.

² Vö. IMMANUEL KANT: *A tiszta ész kritikája*, Atlantisz, Budapest, 2004, különösen: 75–103.

Részletes magyarázat helyett álljon itt egy egyszerű példa. Ha valaki Szent Ágoston kegyelemtanáról akar dolgozatot írni, akkor ehhez tanulmányoznia kell egyrészt Ágoston azon írásait, amelyekben hangsúlyosan fordul elő ez a téma, másrészt ezen írások születésének szellemtörténeti kereteit. Ha az illető az Ágostonnál találtakat még Szent Tamás tanításával is össze akarja hasonlítani, akkor ehhez Tamás írásait és azok történelmi keretét is tanulmányoznia kell. Így a munka (a ráfordított időt és energiát tekintve) megduplázódik. A kiválasztott két nagy szerző kritikai összehasonlítására csak akkor kerülhet sor, ha ezenközben nem megfélekedünk meg a köztük lévő több évszázadnyi időben lezajlott dogmatikai fejlődés főbb lépéseiről sem: márpedig ez megtriplázza a feladatot. Ha pedig az eddigiekhez még hozzávesszük mondjuk Henri de Lubac kegyelemről szóló elképzeléseit, akkor a gyakorlatban számolnunk kell azzal, hogy egy vagy két évvel kitolódik a doktori dolgozat lehetséges befejezése.

Ezért a témaválasztás alkalmával – disszertáció esetében is, hát még akkor, ha mindössze egy szakdolgozat megírásáról van szó – fontos tudatosítani: nem az a cél, hogy életünk főművét alkossuk meg, hanem az, hogy a rendelkezésre álló időkeretben bebizonyítsuk, képesek vagyunk tényleges kutatómunkát (doktori dolgozatnál *eredeti* kutatómunkát) végezni.

3. Egyenként jelöljük meg az elsődleges forrásokat!

Ha már a tudás feltöltendő árka pontosan körül van határolva, amelyet a disszertációval vagy szakdolgozattal fel akarunk tölteni, akkor immár elérkezett a pillanat ahhoz, hogy megkeressük azt az anyagot, amelytől joggal reméljük, hogy megtaláljuk benne a választ feltett kérdésünkre. Valóban ilyen egyszerű dologról van szó!

Aki például valamely Martin Heidegger filozófiájával kapcsolatos témából ír disszertációt, annak elsődleges forrása Heidegger műveinek összkiadását (*Gesamtausgabe*).³ A német nyelvtudás itt tehát alapfeltétel! (Lehetőleg szakdolgozatírás esetén is tudni kell forgatni az eredeti szövegeket – legalább a problémás fogalmak és szöveghelyek tisztázása érdekében.) A nélkülözhetetlen alapszövegeknek feltétlenül a szerző számára érthető nyelven kell rendelkezésre állniuk. Ha tehát valaki tudományos igénnyel ír dolgozatot Karl Rahner teológiájának valamely aspektusáról, ismernie kell a régi *Schriften zur Theologie* [SchTh]⁴ sorozatot, és számolnia kell azzal is, hogy műveinek folyamatban van egy új, teljesebb összkiadása is (*Sämtliche Werke* [SW])⁵, amelynek már megjelent kötetekre újabban hivatkozni illik. Ha az illető Rahner valláselméletét választja témául, hamar kiderül számára, hogy a mintegy négyezer tételt tartalmazó teljes Rahner-bibliográfiából jó, ha mindössze egy tucat cikk szól szorosan véve erről a témáról. Ezeket végigolvasva – a szakirodalommal összhangban⁶ – végül arról győződhetünk meg, hogy közülük is mindössze négy az, amely gyakorlatilag az összes olyan témát tartalmazza, amelyben a nagy német teológus újdonságot hozott ezen a területen.⁷ Ez elég áttekinthető ahhoz, hogy valaki – amennyiben a nyelvi feltételeknek eleget tesz – jól sikerült szakdolgozatot írjon róla. Egy doktori értekezéshez persze ez túlságosan kevés anyag: ebből legfeljebb egyetlen fontos fejezet íródhat.

³ MARTIN HEIDEGGER műveinek összkiadására a szakirodalomban (ID.: *Gesamtausgabe*, Frankfurt a.M., Klostermann, 1975-től) GA rövidítés formájában szokás hivatkozni.

⁴ Vö. KARL RAHNER: *Schriften zur Theologie*, 16 kötet, Benziger, Einsiedeln – Zürich – Köln, 1954–1984.

⁵ Vö. a 32 kötetesre tervezett új összkiadás: KARL RAHNER: *Sämtliche Werke*, Herder, Freiburg i.Br., 1995-től.

⁶ Vö. DORIS ZIEBRITZKI: „*Legitime Heilswege*”. *Relecture der Religionstheologie Karl Rahners*, Innsbrucker theologische Studien, Tyrolia – Innsbruck – Wien, 2002, 13, 13. lábjegyzet.

⁷ Az erre vonatkozó négy legfontosabb tanulmány: KARL RAHNER: Das Christentum und die nichtchristlichen Religionen, in *SchTh* V, 136–158; ID.: Kirche, Kirchen und Religionen, in *SchTh* VIII, 355–373; ID.: Jesus Christus in den nichtchristlichen Religionen, in *SchTh* XII, 370–383 (=GK 303–312); ID.: Über die Heilsbedeutung der nichtchristlichen Religionen, in *SchTh* XIII, 341–350.

A hivatalos római teológia vallásokkal kapcsolatos megújult tanítása elsősorban a II. Vatikáni Zsinat szövegeiből dokumentálható: figyelmet érdemel a *Lumen Gentium* (16–17), az *Ad Gentes* (3, 7, 9, 11), a *Gaudium et Spes* (22) és a *Nostrae Aetate* (2) kezdetű szövegek, valamint a zsinat utáni magisztériumi tanítások: VI. Pál pápa még a zsinat alatt közzétett *Ecclesiam suam* (1964) kezdetű enciklikája és az *Evangelii nuntiandi* (1974) kezdetű apostoli buzdítás; II. János Pál pápa *Redemptor hominis* (1979), *Dominum et vivificantem* (1986) és *Redemptoris missio* (1990) kezdetű enciklikái és a *Tertio millennio adveniente* (1994) kezdetű apostoli levél;⁸ valamint más, a Szentszék által publikált, témával kapcsolatos megnyilatkozások sora, egészen a *Dominus Iesus*ig (2000), és tovább.⁹

Ha valaki nem gyűjti össze a dolgozatíráshoz szükséges elsődleges forrásokat még az írás megkezdése előtt, akkor bizony ahhoz a bibliai szereplőhöz válik hasonlatossá, aki tornyot akar építeni, ám (kitágítva az evangéliumi példázat kereteit) elmulasztja összegyűjteni a hozzá szükséges köveket, az építőanyagot.

4. Állítsuk össze a másodlagos forrásként szolgáló művek listáját!

A korábbiakhoz hasonlóan a másodlagos irodalmat is józan ítélőképességünk használatával kell összegyűjteni. Ez a lista elsősorban olyan műveket tartalmaz, amelyek vizsgálódásunk során mindvégig biztonságos keretül szolgálnak. Annak a keretnek, melyet a megírt dolgozatban használunk, nem kell minden szempontból önállónak, teljesen eredetinek lennie. Valójában – éppen ellenkezőleg – arra van szükség, hogy őszintén feltárjuk, hogy mondjuk az empirikus pszichológiát illetően C. G. Jung-ra fogunk támaszkodni, az egyháztanban pedig elsősorban H. Newmannt vagy éppen E. Congart¹⁰ követjük. Ezt nem kell szégyellni! A tudomány haladásához közös munkára van szükség – vagy úgy is fogalmazhatnánk: óriások vállára kell állni, hogy képesek legyünk náluk is messzebbre ellátni. Helyes dolog tehát megnevezni ezeket a szerzőket – útítársainkat a gondolkodás útján –, főleg, ha olyanok, akik egyébként a maguk szakterületén tekintélynek számítanak. Szakdolgozatírás esetében ez egészen természetes; de doktori dolgozat írásakor sem mond ez ellent az eredetiség követelményének, hiszen a disszertáció szerzőjének úgyszólván elsősorban elsődleges forrásokra támaszkodva kell végeznie egyéni kutatásait.

A másodlagos irodalomból egyesek találmányra választják ki forrásaikat; olyan könyvekre hivatkoznak például, amelyek könnyen hozzáférhetők vagy éppen divatosak, a

⁸ *Ecclesiam suam*, in AAS 56 (1964) 609–659; olasz ford. in *Enchiridion delle encicliche*, vol. VII, Edizioni Dehoniane, Bologna 1994, 481–579; *Redemptor hominis*, in AAS 71 (1979) 257–357, olasz ford. in *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. II, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1979, 610–661; *Dominum et vivificantem*, in AAS 78 (1986) 809–900, olasz ford. in *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. IX/1, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1986, 1551–1623; *Redemptoris missio*, in AAS 83 (1991) 249–340, olasz ford. in *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. XIII/2, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992, 1487–1557; *Tertio millennio adveniente*, in AAS 87 (1995) 8–9, olasz ford. in *L'Osservatore Romano*, Città del Vaticano, 1994, 10–11.

⁹ PONTIFICIUM CONSILIUM PRO DIALOGO INTER RELIGIONES: *Dialogo e annuncio: riflessioni e orientamenti sul dialogo interreligioso e l'annuncio del Vangelo di Gesù Cristo*, in Bulletin, n. 80; 27 (1992)/2 165–172; HITTANI KONGREGÁCIÓ (CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE): *Dominus Iesus*, in AAS 92 (2000) 742–765. A NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG (COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE) *Kereszténység és vallások* [Il cristianesimo e le religioni] című dokumentuma (1996) nem tartozik a „tanívóhivatali” megnyilatkozások közé (a *Magisterium* mai értelmében csak 19. századi fogalom!), bár tanulmányozása rendkívül hasznos (vö. *Civiltà cattolica* n. 3518; 148 [1997]/1 146–183)!

¹⁰ Ízelítőül néhány fontos mű a téma kapcsán: YVES CONGAR: *Sainte Église. Etudes et approches ecclésiologiques*, Cerf, Paris, 1963; ID.: *L'Église, sacrement universel du salut*, in *Église vivante* 17 (1965) 339–355; ID.: *Cette Église que j'aime*, Cerf, Paris, 1968; ID.: *Non-Christian Religions and Christianity*, in M. Dhavamony (ed.): *Evangelization, Dialogue and Development (Documenta Missionalia, 5)*, Università Gregoriana Editrice, Roma, 1972, 133–145; ID.: *Les religions non bibliques sont-elles des médiations de salut?*, in ID.: *Essais oecuméniques*, Centurion, Paris, 1984, 271–296; ID.: *Je crois en l'Esprit-Saint*, Paris, Cerf, 1995.

könyvek valódi értékét azonban nem veszik figyelembe. Ezzel a módszerrel azonban a szak- vagy doktori dolgozat írója azt kockáztatja, hogy esetleg valamely egyoldalú szerzőt vesz alapul; esetleg olyan szerző meghatározását követi, akinek nincs kritikai érzéke. A könyvtári vagy internetes adatbázisokban való tájékozódás ezért legfeljebb csak első tájékozódó lépésként jöhet számításba. Később azonban bölcsőbb dolog kiválasztani 5–10 kiváló és jelentős szerzőt, akik általános háttérül szolgálhatnak a disszertáció sajátos témájához. (Szakdolgozat esetében kevesebb megbízható szerzővel is megelégedhetünk!) Egy átfogó igényű disszertáció szerzőjének azonban elvileg arra is képesnek kell lennie, hogy szűkebb szakterületének *valamennyi* jelentősebb tudományos értékű másodlagos forrását figyelembe vegye.

5. Világosan tisztázzuk, hogy kinek is írunk!

Ennek rendkívüli jelentősége van minden okosan és józanul összeállított munka esetében. Ha alábecsüljük olvasóink értelmi képességeit és a tárggyal kapcsolatos tudását, hamarosan rá fognak unni írásunkra, s félreteszik azt. Ha azonban túlbecsüljük olvasóinkat, akkor könnyen előfordulhat, hogy elmulasztjuk megadni számukra mindazt, amire témánk megértése érdekében szükségük van, ez pedig oda vezet, hogy elveszítjük a kommunikációt velük.

Praktikusan szólva: egy teológiai disszertációt vagy szakdolgozatot legjobb teológusoknak szánni. Ezért aztán nincs szükség hosszú fejtegetésre a „teológia fogalmáról”. Nem kell részletesen elemezni az összes bibliai idézetet sem. Ők is forgatták már a Szentírást!

Ha valaki nem gondol arra, hogy tisztázza, milyen hallgatóság számára is ír voltaképpen, akkor nem lesz következetes akkor sem, amikor összeállítja gondolatmenete kifejtésének szerkezetét. Minden megalapozott indok nélkül nyilvánvaló dolgokat igyekszik majd elmagyarázni; máskor pedig elmulasztja megadni a szükséges felvilágosítást.

Ha kezdettől fogva figyelünk arra, hogy milyen olvasóközönségnek írunk, ez nagy segítséget nyújthat az egyensúly megtartásában azokban az esetekben is, amikor különböző tárgyterületeket vagyunk kénytelenek érinteni. Ha a disszertáció vagy záródolgozat teológusoknak szól, ám néhány, a nem keresztény vallásokkal kapcsolatos fejtegetésre is szükség van, akkor ezzel kapcsolatban helyénvaló lehet egy részletesebb, akár alapvető kérdéseket is érintő kitérőt tenni. Ha azonban a keresztény vallást elemző disszertáció elsősorban az összehasonlító vallástudomány szakembereinek szól, akkor a szerző megspórolhatja a vallásokkal kapcsolatos magától értetődő tudnivalók tárgyalását, ám – adott esetben – a katolikus szentírás-értelmezés sajátos teológiai szempontjaira részletesebben is ki kell térnie.

A 6–12-ig terjedő szabályok elsősorban a disszertáció vagy szakdolgozat fő részére vonatkoznak.

6. Legyen világos elgondolásunk arról, hogyan akarjuk strukturálni az alapvető kérdéseinkre adott választ!

Más szavakkal ez annyit jelent, hogy előre meg kell határoznunk, milyen szerkezetet akarunk adni a dolgozatnak az alapvető kérdésre adott válasz kifejtése során. Ez lehet egyszerűen egy dogma értelmének *rendszeres* (szisztematikus) kifejtése. Ebben az esetben tehát *ennek* kell munkánk legterjedelmesebb részét kitennie. *Történelmi* tárgyú dolgozat esetén, például egy dogmatörténeti téma tárgyalásakor, a cél magának a fejlődésnek az ismertetése. Ha ez a helyzet, akkor *ennek* kell a leghosszabb fejezetnek lennie. Követhetjük persze a két módszer (szisztematikus, történeti) kombinálásának módszerét is. Avagy kritikai analízisét, exegézisét

is adhatjuk valamely bibliai helynek, ennek megfelelő bevezetéssel és a következtetések levonásával.

Megtörténhet, hogy később, amikor már előrehaladtunk a kutatásban, új meglátások alapján úgy ítéljük, hogy meg kell változtatnunk az eredetileg tervezett szerkezetet. Ezt minden további nélkül megtehetjük. Ha azonban semmilyen kezdeti elképzelés sincs a fejünkben, amikor dolgozni kezdünk, akkor könnyen úgy járhatunk, mint az az utazó, aki bizonytalan a tulajdon úti célját illetően. Ő bizony sokat fog céltalanul körben járni!

7. Minél elfogulatlanabbaknak és minden részrehajlástól mentesebbnek mutatkozunk a bizonyítékok bemutatásakor, annál erősebb lesz a végkövetkeztetésünk!

Más szavakkal az annyit jelent, hogy más műfajt kíván egy olyan beszéd, amely egy jó cél érdekében küzd, mint az, amelyben arra törekszünk, hogy minél kevesebb előítélettel dolgozzunk, s amelyben igyekszünk a tényeket és a szabályokat *sine ira et studio*, minél elfogulatlanabban előadni. Ha egy tudományos értekezésben képesek vagyunk ez utóbbi módszert használni, akkor őszinteségünkkel és becsületességünkkel tiszteletet váltunk ki olvasóinkból. Végül nem azért fognak hinni végkövetkeztetéseinknek, mert erre biztattuk őket, hanem azért, mert ők maguk is látták a tényeket és a szabályokat, végigkövették jól megalkotott gondolatmenetünket. Egy ügy egyoldalú védelme ellentétben áll az elfogulatlan tudományossággal – legalábbis a francia felvilágosodás kora óta a szellemtudományokban [Geisteswissenschaften] is uralkodó (és teljesen sohasem nélkülözhető) – eszményének.¹¹ Az ügyvéd védelmez egy ügyet, és ennek érdekében tárja elő a bizonyítékokat. Helyesen teszi – hiszen ez a feladata. Minden érvet és bizonyítékot összegyűjt, ami csak ügyét támogatja. A kezdet kezdetétől fogva igyekszik azokat a lehető legkedvezőbb fényben feltüntetni. Miközben így tesz, talán elmondja az igazságot is, de nem a teljes igazságot. A kiegészítő szempont a másik fél védőügyvédjétől jön. Így teljesülnek a becsületes játék, a *fair play* feltételei. Ketten együtt segítik a bírót, hogy alapos megfontolás után igazságos ítéletet hozzon.

Ilyen fajta ügyvédi eljárásnak azonban nincs helye a tudományos munkában; ha mégis megtörténik, az bizony az egész disszertáció vagy szakdolgozat hitelvesztéséhez vezethet. Létezik azonban *olyan* dialektika, amely mégiscsak kívánatos a dolgozat megszerkesztésekor!

8. Amikor csak alkalmasnak látszik, kövessük a SIC ET NON módszert!

A SIC ET NON módszer nem más, mint ítéletek minden oldalról történő kritikus vizsgálata. A módszer a 12. és 13. század pezsgő szellemi életének egyik csúcsteljesítménye. Ekkoriban az emberekben határtalan érdeklődés ébredt a környező világ titkai és annak működése iránt. Ez a módszer segítette őket, hogy – amennyire csak lehet – igazságosan ítéljenek meg minden véleményt. A skolasztika nagyjai sohasem rettentek vissza attól, hogy vizsgálat alá vegyék akár azokat a megállapításokat is, amelyek abszurdnak hatottak. Ehelyett azt az alapelvet vallották és követték, hogy az állítások igazságtartalmáról alapos vizsgálódás útján kell számot adni, azokat minden oldalról meg kell vizsgálni annak érdekében, hogy mint igazat elfogadhassuk, vagy mint hamisat elvethessük őket.¹² Sajnos a 15. és 16. századtól kezdve sok

¹¹ A 20. századi filozófiai hermeneutika eredményei megkérdőjelezik az „objektivitás”-igény szükségességét a szellemtudományok művelői számára. A kérdés bonyolult, az azonban bizonyos, hogy az „előítéletmentes elfogulatlanság” lehetetlen elvárás: HANS-GEORG GADAMER provokatív megfogalmazása szerint az „előítéletek” nem akadályai, hanem egyenesen (transzcendentális értelemben vett) *feltételei* [Bedingungen] a megismerésnek (vö. ID.: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Mohr, Tübingen, 1990, 281–295, magy. ford.: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, Gondolat, Budapest, 1984, 198–207).

¹² Az eszmétörténész RICHARD TARNAS így ír: „Abélard *Sic et Non* (*Igen és nem*) című munkája, amely különböző egyházi tekintélyek ellentmondónak látszó kijelentéseinek a gyűjteménye, a középkori

minden elveszett ebből a hallatlan intellektuális szabadságból és bátorságból, és így veszendőbe ment az a módszer is, amivel az adott kor bonyolult problémáit kezelni lehetett volna. A reformátorok – csakúgy, mint a Katolikus Egyház – elfelejtették, hogyan is kell egy esetet dialektikusan megvizsgálni. Ehelyett téziseket fogalmaztak meg, és igyekeztek védelmezni azokat. Márpedig ez hosszú távon oda vezetett, hogy mindkét fél képviselői székértáborokba sáncolták el magukat, és „biztos pozícióikból” támadták egymást. Védekező harcot folytattak mindkét oldalon. Nem csoda, hogy az Egyház történetében közel 400 esztendeig alig volt párbeszéd a protestáns és a katolikus hittudósok között.

A SIC ET NON módszer egyszerűen annyit jelent, hogy őszintén megnézzük egy állítás mindkét oldalát; egyként mérlegeljük a mellette és az ellene felhozott érveket, végül a bizonyítékok súlya alapján kiegyensúlyozott véleményt alkotunk.

9. A disszertáció szerkezeti felépítésében az adatoknak és a bizonyítékoknak meg kell előzniük a következtetéseket!

Ez a szabály mindössze azt jelenti, hogy nem szabad a szekeret a ló elé kötni. Az érvelésnek lépésről lépésre kell előrehaladnia. Úgy építkezzünk, hogy az épület szépsége természetes módon, az elvégzett munka végén mutakozzék meg. Ha *először* jön a következtetés, és csak utána a bizonyítékok, akkor az olvasó arra kényszerül, hogy eleve hittal fogadja el a végső ítéletet. Az ilyen beállítás homlokegyenest ellenkezik a tudományos világ kritikus természetével.

Ezért helytelen és elkerülendő módszer lenne egy patrisztikus teológiai témájú disszertációban – ha mondjuk az ún. „kettős megtérés” elméletét akarnánk igazolni Szent Ágostonnal kapcsolatban, azaz azt igyekeznénk kimutatni, hogy a nagy egyházatya először az újplatonizmushoz tért meg, csak később lett keresztény –, hogy munkahipotézisünk bizonygatásával kezdjük a fejtegetést, s csak utána kerítsünk sort a forrásszövegek és a korabeli dokumentumok elemzésére, hogy tézisünket igazoljuk. Először az adatokat kell feldolgozni és egységes egészbe illeszteni, hogy helyes következtetésre jussunk (s feladjuk a téves hipotézist, a „kettős megtérés” elmélete ugyanis tarthatatlan!).¹³

10. A disszertáció vagy szakdolgozat fő része szerkezetének kialakításakor alkalmazzunk egyszerű logikát!

Ahhoz, hogy szert tegyünk erre a logikára, nem szükséges részletesen tanulmányoznunk Arisztotelész *Organon*-ját. Támaszkodhatunk egyszerűen a józan észre is! Vegyük a fontosabb dolgokat előre, a későbbiek pedig hagyjuk későbbre; mindezt valami értelmes rendbe szervezve. Így például, ha a kalkhedoni dogmát tűztük vizsgálatunk tárgyává, egy rövid kortörténeti bevezetésen túl nem szükséges részletes fejtegetésekbe bocsátkozni a teológiatörténet korábbi eseményeiről. Kerekítsük le a mondandónkat és térjünk rá a dogma választott szempont szerinti értelmezésére. Elegendő elmondani annyit, amennyi feltétlenül szükséges az adott kontextusban való elhelyezéshez, aztán pedig haladéktalanul térjünk a tárgyra. Nem kell belevenni a dolgozatba az összes szóba jövő doktrinális és történeti szempontot. Ugyanez érvényes arra is, ha kortárs teológiai dokumentumokról írunk: mondjuk

gondolkodásban egyre jobban meghonosította az igazság esetleges pluralitásának a kérdését, az ellentétes vélemények közötti vita módszerét, az emberi értelem óriási szerepét a doktrína helyénvaló értelmezésében. Nem arról van szó, hogy a kereszténység igazságai megkérdőjeleződtek volna, inkább arról, hogy immár elemzés tárgyává lehetett tenni azokat.” Id: *A nyugati gondolat stációi*, AduPrint, Budapest, 1995, 203.

¹³ A tézis meggyőző cáfolatát lásd VANYÓ LÁSZLÓNÁL: *Az ókeresztény egyház és irodalma*, Szent István Társulat, Budapest, 1990, 790.

XVI. Benedek pápa *Spe salvi* kezdetű enciklikájáról.¹⁴ Az első fejezet itt is szolgálhat arra, hogy a témát történeti környezetébe és XVI. Benedek életrajzába ágyazzuk. Utána azonban rövidre kell zárni a bevezetést, és magára az enciklika tartalmi (doktrinális-pasztorális) kérdéseire kell összpontosítani. Ha a részek jól illeszkednek az egészbe, és logikusan következnek egymás után, akkor a disszertáció vagy a szakdolgozat élvezetes olvasmány lesz. A végső korrektúra alkalmával fordítsunk külön is figyelmet arra, hogy az egyes fejezetek harmonikusan átvezessenek egymásba!

A jó disszertáció – vagy bármely más ügyesen megírt dolgozat – hasonlít egy jól berendezett múzeumhoz. Az egyes kiállítási termeknek itt is egységes egészbe kell rendeződniük. Ilyen múzeumból a látogató élményekkel és ismeretekkel gazdagodva távozik. Ha azonban csak egyik dologtól a másikhoz rángatják, egyik teremről a másikig hajszolják, valószínűleg összezavarodva és kurdarcteli érzésekkel hagyja el a múzeumot – és sohasem kíván többé visszatérni oda.

11. Ha történelemről írunk, az események természetes időrendi sorrendjét kövessük!

A becsületes módszer azt kívánja meg, hogy történelmi témákban az eseményeket abban a sorrendben vegyük, ahogyan azok megtörténtek. Ezért egy disszertációnak, amelynek tárgya „A kommunió fogalma a keresztény egyházban”, nem szabad a II. Vatikáni Zsinat kommunió fogalmának elemzésével kezdődnie, majd Newman bíboros kommunió-fogalmáról szóló kitekintéssel folytatódnia, végül pedig – ez utóbbi esetében – a kommunió zsinat utáni megértésének hiányára rámutatnia. Más szavakkal: nem szabad az olvasót visszafelé vagy cikk-cakk alakban végigvezetni a történelmen, mert el fog szédülni! A jó történelemírás figyelembe veszi az események természetes sorrendjét.

Ugyanígy óvakodnunk kell a történelmietlen visszavetítésektől: ne próbáljuk kimutatni későbbi gondolkodók hatását korábbi írókra.

12. Kerüljük el, hogy olyasmit mondjunk, amit már sokszor és jól elmondtak előttünk!

Minden korban vannak divatos filozófiai és teológiai problémák, amelyeket kommentátorok légiói elemeztek már, és amelyet az idők során gyakorlatilag „agyron tárgyaltak”. Ezeket kimerítően feldolgozták már kézikönyvekben és folyóiratokban is. Itt nehéz volna újat mondani. Ezért, ha valaki disszertáció írásába kezd, témavezetőjétől érdeklődni kell kiválasztott témája *aktualitásáról*. Főlöszleges erőfeszítés volna az is, ha egy dogmatörténész teljes részletességgel igyekeznék reprodukálni mondjuk a I. Vatikáni Zsinat történetét, ha megpróbálná minden oldalról megvilágítani annak jelentését. Valószínűleg nem egykönnyen közelíthetné meg adatgazdagság tekintetében Klaus Schatz közel kétezer oldalon megírt három kötetes monográfiáját.¹⁵ Az a kutató, aki e zsinattal kapcsolatos témát választ, ezért leghelyesebben teszi, ha mindjárt a szükséges történeti utalások megtétele után az elsődleges forrásokra koncentrál, és nyugodtan belekezd a saját szűkebb kutatási területének eredeti igényű tárgyalásába.

A 13. szabály a disszertáció vagy szakdolgozat befejező részére vonatkozik.

13. Ítéleteink kimondásával várjunk egészen a dolgozat végéig, de akkor bátran álljunk elő velük!

¹⁴ XVI. Benedek pápa *Spe salvi* kezdetű, a keresztény reményről írt enciklikáját 2007. november 30-án tették közzé a Vatikánban.

¹⁵ Vö. KLAUS SCHATZ: *Vaticanum I: 1869–1870*, Konziliengeschichte Reihe A. Schöningh, Paderborn, 1992–1994.

Megengedhetjük magunknak ezt a bátorságot! Aki lelkiismeretesen végigdolgozta a disszertáció vagy szakdolgozat megírására szánt időt, az munkája végeztével bizvást előállhat önálló véleményével. Hiszen ekkorra már felderítettük az elsődleges forrásokat; a másodlagos források használata révén megbízható keretbe is ágyaztuk azokat; valamint feltérképeztük és mérlegre tettük a kérdés valamennyi fontosnak tűnő nézőpontját. Végül is ki lehet nálunk jobb helyzetben ahhoz, hogy önálló véleményt alkosson? Tekintve, hogy aligha töltött valaki annyi időt kutatással annak érdekében, hogy megtalálja a választ arra a kérdésre, amelynek megválaszolását célunk tűztük, immár tekintélynek számítunk. Törvénykezhetünk. Kifejthetjük, hogy egyetértünk-e Jürgen Habermasszal abban, hogy a hermeneutika univerzális tudománynak számít-e, vagy sem.¹⁶

Ha egyszer a kezdeti tájékozódás, majd pedig az elmélyült kutatómunka immár befejeződött, minden alapunk megvan az ítéletalkotásra, és – ez esetben – mi vagyunk a bírák. A végkövetkeztetéseknek kell feltenniük a koronát a műre: dolgozatunkban a Konklúzió a megfelelő hely arra, hogy a kellő mérlegelés után állást foglaljunk. Itt érkezik el az „igazság pillanata”, amikor végre az adatok alapján dicsérhetünk vagy elmarasztalhatunk. Csak arra kell ügyelni, hogy ne lépünk túl felvonultatott bizonyítékaink korlátain. Annak is itt van a helye, hogy további javaslatokat tegyünk, perspektívákat villantsunk fel a további kutatás számára. Végül is ki volna jobb helyzetben ahhoz, hogy a jövőről beszéljen, mint az, aki alaposan tanulmányozta mind a múltat, mind pedig a kérdés jelenlegi állását?

A 14. és a 15. szabály a segédanyagokra vonatkozik.

14. A lábjegyzetek

Nincs olyan szabály, amely azt írná elő, hogy egy disszertációnak vagy szakdolgozatnak nehézkesnek és szellemtelennek kell lennie. A lábjegyzetek szolgálhatnak arra, hogy megvilágosítsák a homályos részeket, hogy előrevivő kitekintéseket nyújtsanak, valamint, hogy élénkséget vigyenek a munkába.

Természetesen a dolgozatírás során dokumentálni kell minden utalást, feltüntetve a konzultált szöveg fellelhetőségét, pontos és teljes könyvészeti adatait.¹⁷ Emellett az is megesik, amikor egy értelmes ember intenzíven dolgozik egy témán, hogy meglátásai támadnak, amelyeket nem lehet közvetlenül beépíteni dolgozatának gondolatmenetébe, de értékes és érdekfeszítő kiegészítésként szolgálhatnak a témához. Lábjegyzetbe ezeket a gondolatokat is beilleszthetjük. Arra azonban ügyelni kell, hogy hirtelen támadt gondolatainkat valóban annak tüntessük fel, amik: belátásoknak, felfedezéseknek, véleményeknek. Megeshet, hogy a gondolkodás és írás során további problémákra bukkanunk, amelyeket érdemes lesz később még tanulmányozni. A lábjegyzetek személyesebb hangvételűek lehetnek, mint a főszöveg; itt van lehetőség tudásunk és felkészültségünk megcsillogtatására is, bár mindenkor ajánlatos a józanság és a szerénység kereti között maradni.

15. A bibliográfia

A jó bibliográfia szervesen kapcsolódik a disszertáció vagy szakdolgozat egészéhez. Segítséget nyújt a tájékozódáshoz az érintett főbb témákban; valamint tájékoztatásul szolgál az olvasó számára abban, hogyan folytassa a kutatást. Alapvető szabály azonban, hogy

¹⁶ A vita reprodukciójához a legfontosabb dokumentum KARL-OTTO APEL et al.: *Hermeneutik und Ideologiekritik*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1971.

¹⁷ Lásd ezzel kapcsolatban TÖZSÉR ENDRE pontos instrukcióit: *Dolgozatírás. Szabályzat és útmutatás*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2006.

pontosan számot kell tudnunk adni minden egyes könyvről, amit csak felvettünk az irodalomjegyzékbe. A bibliográfiának tartalmaznia kell – mindenekelőtt és maradéktalanul – a releváns elsődleges forrásokat (részletes adatokkal, nem pedig csak általánosan az Acta Apostolicae Sedis [AAS] kötetekre utalva¹⁸). Fel kell sorolni a disszertációban vagy szakdolgozatban felhasznált másodlagos források részletes listáját is. Szerencsés, ha a könyvek folyamatos ábécésorrendet követnek, ám néhány kézenfekvő csoportosítás megengedett (elsődleges, másodlagos források stb.).

A jó bibliográfia nem egyszerre készül, hanem lépésről lépésre gyarapszik. Az egyik könyv vezet el bennünket a másikhoz. Valamennyinek értelmes összefüggésben kell állnia a disszertáció vagy szakdolgozat egészével.

Mivel manapság már szinte minden témáról áttekinthetetlen mennyiségű publikáció született, jelentőségük, értékük és minőségük azonban nagyban különbözik, ezért a könyvtár- és internet-katalógusokból kimásolt hosszú könyv- és cikklislisták gyakorlatilag haszontalanok – különösen így van ez abban az esetben, ha a dolgozat szerzője nem is látta azokat...

Ebből a tényből az is következik, hogy idő- és energiapocsékolás volna azzal kezdeni a kutatást, hogy megkülönböztetés nélkül összegyűjtünk minden olyan könyv- és cikkcímet, amelyről azt gyanítjuk, hogy az általunk választott témával összefüggésben áll. Ez a módszer csak késleltetné az érdemi munka elkezdését; a feladat elvégzéséhez valójában keveset, vagy semmit sem adna hozzá.

Ideális esetben a bibliográfia rövid kritikai megjegyzéseket is tartalmaz. Egyáltalán nem az a cél, hogy a lista minél hosszabb legyen. Sokkal fontosabb az alapos tartalmi válogatás.

Gyakran elegendő egyetlen pillantás vetni a Bibliográfiára ahhoz, hogy tényleges fogalmat alkossunk a disszertáció vagy szakdolgozat valódi értékéről.

A 16. szabály akkor lép életbe, amikor már összegyűjtöttük az anyagot, de még nem kezdtünk el írni.

16. Mielőtt kialakítanánk a dolgozat végső struktúráját, a leghasznosabb, ha modellt alkotunk róla!

Nem véletlen, hogy a mérnökök, mielőtt megalkotnának egy szerkezetet – legyen az híd, repülőgép vagy akár egy egyszerűbb masina is –, először megépítik annak modelljét. Ezt a modellt vetik alá ezután a legkülönbözőbb vizsgálatoknak. Nagyon sokat lehet ugyanis megtudni arról, hogyan fog viselkedni „éles helyzetben”, terhelés alatt egy nagyobb szerkezet, ha először eljátszunk a modelljével. Ekkor még könnyen és minimális ráfordítással elvégezhetők a szükséges módosítások is.

Ez igazolja, hogy miért érdemes az időt töltenünk a modellalkotással a tudományos munka során a humántudományokban is. Eszerint, ha összegyűjtöttük a szükséges anyagot az elsődleges és másodlagos forrásokból, még mielőtt leülnénk megírni az első fejezetet, rövidített változatban érdemes megírni *a disszertáció vagy szakdolgozat egészét* (azaz körülbelül tíz oldalban azt, amit később hosszabban akarunk elmondani). Ezzel időt és energiát spórolunk meg! A modell ugyanis világosan meg fogja mutatni, mi kerül majd az egyes részfejezetekbe, hogyan fűgnek össze az egyes részek, és hogyan lesz képes a dolgozat egésze megállni a kritikai vizsgálódás ítélszéke előtt.

Ideális esetben a modellkészítés ideje az, amikor a legintenzívebb kapcsolat áll fenn a témavezető és a tudományos dolgozat szerzője között. Hiszen az értő tanácsok és a vezetés ilyenkor bizonyulhat a leggyümölcsözőbbnek. Amikor a témavezető ránéz az egészről alkotott

¹⁸ Vö. 9. és 10. lábjegyzet.

modellre, ideális helyzetben van ahhoz, hogy javaslatokat tegyen az egyes részeket illetően, azok tökéletesítése érdekében. A mérnök csak akkor tudja megfelelő módon irányítani egy híd megépítését, ha a híd modelljével elvégezte a szükséges kísérleteket. Ha azonban egész idő alatt csak arra várt, hogy az egyes részletek végre láthatóvá váljanak a víz fölött, akkor sohasem lesz képes megalkotni azt a szilárd szerkezetet, amely képes lesz átívelni a tátongó mélység fölött.

Egy jól megszerkesztett doktori dolgozat becsült hossza: ideális esetben 250–300 oldal (NB: ez az adat a humántudományokra vonatkozik; reáltudományok esetében ennél jóval rövidebb is lehet!).

A megírás becsült ideje: nem kevesebb másfél évnél, de – legalábbis fő munkaidőben – semmiképp sem (sokkal) több háromnál!

Egy jó szakdolgozat becsült hossza: lábjegyzetekkel együtt 60 és 70 oldal között.

A megírás becsült ideje: teljes munkaidős elfoglaltságként 4–5 hét, vagy ennek megfelelő mennyiségű részidőben végzett munka, feltételezve, hogy a szerző már részletes ismeretekkel rendelkezik a kutatott területen és tudja kezelni a forrásokat. Ha ez nincs így, akkor a fenti adathoz még hozzá kell számítani egy további, ésszerű mennyiségű, olvasásra szánt időt is, hiszen ezen feltételek nélkül senki sem láthat hozzá a voltaképpeni feladat elvégzéséhez.

Egy jól sikerült szakdolgozat csekély munkaráfördítással továbbfejleszthető olyan rövidebb monográfiává, amelyet nagy haszonnal forgathatnak általában az adott témával foglalkozó más szakemberek is; illetve a jól megírt tudományos záródolgozat szövege könnyen átalakítható olyan cikké, amelyet szívesen közöl bármely teológiai szakfolyóirat.

Végkövetkeztetés: A jó disszertáció vagy szakdolgozat megírása tehát nem valami ördögös dolog; megvan a maga elsajátítható technikája. Az az idő, amit alapos tervezéssel töltünk, jó befektetés: százszoros termést képes hozni. Fordítva is igaz: sokszorosan megbosszulja magát minden egyes perc, amivel megrövidítettük a tervezés folyamatát. Nincs az az értelmes ember, aki jószántából elkapkodná egy ház megépítését; először inkább gondosan lerajzolja, azután összegyűjti a szükséges építőanyagot, mígnem végül nekilát, hogy annak rendje és módja szerint összeállítsa az egészet – az alapoktól a falakon át a tetőig, minden egyes részletet összeilleszt a maga sorrendjében. Nem szabad bánnunk, ha a tervezés közel ugyanannyi időt vesz igénybe, mint maga az építkezés. Ha az épület elkészül, már nem is emlékszünk majd a megelőző kínokra; akkor már csak az önfeledt ünneplés és a szívből fakadó hálaadás marad hátra.

Márpedig a disszertáció- vagy szakdolgozatírás nem is annyira különbözik a házépítéstől!

II. HOGYAN ÉRTÉKELJÜNK KRITIKAILAG EGY KÖNYVET, DISSZERTÁCIÓT VAGY SZAKDOLGOZATOT?

Ahhoz, hogy egy írást kritikailag értékelni tudjunk, elegendő mintegy gondolatban „nekiszegezni” néhány alaposan átgondolt kérdést, azután „meghallgatni”, hogyan válaszolja meg azokat. Ezek a válaszok fogják a könyvet vagy tudományos dolgozatot minősíteni. Íme az értékelést segítő főbb kérdések.

1. *Világos-e az indító kérdés?* Minden könyv valamely keresésből, kérdezősködésből fakad. A tudományos kutatást azonban *csak akkor* lehet értelmesen végrehajtani, *ha* az alapvető kérdés világos. Ha az zavaros, fésületlen vagy többértelmű, alighanem az

egész könyv is ezeket a jellemvonásokat fogja magán viselni – beleértve az alapkérdésre adott választ is!

2. *Jól jelzi-e a kérdés a hiányt, amit a kutatásnak be kell töltenie?* Olykor az alapvető kérdés világos, de nincs jól feltéve. Nem céloz a dolog lényegére. A helyes kérdés abból fakad, ami ismert, egyúttal azonban kijelöli a tudásunk határait is, új belátásokért pedig előre nyúlik az ismeretlenbe. A helyes kérdés megtalálása nemegyszer a válasz megtalálásánál is hosszabb időt vesz igénybe. A helyes válasz megtalálásához azonban egyáltalán nem vezet út a helyes kérdés megfogalmazása nélkül.
3. *Okosan gyűjtötte-e össze a szerző a szükséges adatokat (sem többet, sem kevesebbet, mint ami a válasz megtalálásához szükséges)?* A kutatás terepének egybe kell esnie a kérdés kiterjedésével. Ha a kérdés mondjuk az öskeresztény közösségek életének egy aspektusára vonatkozik, akkor a kutatott területnek magában kell foglalnia *abból a sajátos aspektusból* a Szentírást, a többi fontos kortárs írásos dokumentumot, vagy tárgyi emléket, amelyet keresztények vagy nem keresztények hagytak örökül abban a korban, bármely nemzethez vagy kultúrához stb. tartoztak is.
4. *Megbírálta-e kritikusan a szerző az összes szóba jövő választ és megoldást?* Gyakorta az vezet el a helyes álláspont kialakításához, ha lépésről lépésre kizárunk minden olyan lehetőséget, amely helytelennek bizonyul. Miután annak rendje és módja szerint tanulmányoztuk a szóba jövő eshetőségeket, és valamennyi esetében kimutattuk azok erősségeit és gyengéit, a (leg-)helyes(-ebb) válasz meglehetősen természetességgel következik a rendelkezésre álló adatokból.
5. *Objektív evidencián alapul-e a szerző válasza?* Ha helyesen értjük a szavakat, elmondható: a teológusnak nem kevésbé „objektív evidenciákkal” van dolga, mint a fizikusnak, bár azok a tények, melyeken a teológiai következtetések alapulnak, más természetűek, mint a fizikus által felhasznált adatok.¹⁹ Az igazság végső kritériumai azonban nem változnak tudományról-tudományra. *Mutatis mutandis*, mindez érvényes mind a filozófus, mind a teológus munkájára: itt sincs *duplex veritas* (kettős igazság), inkább ugyanazon valóság különböző szempontok szerinti, más-más horizonton végrehajtott, és különböző mélységű megközelítéseiről van szó.
6. *Harmonikusan illeszkedik-e a mű a megfelelő szélesebb szellemi kontextusba?* Történeti munka esetében a szélesebb kontextusnak nyilvánvalóan *történeti* jellegűnek kell lennie. Szisztematikus teológiai mű esetén azonban a szélesebb kontextust az a *szintézis* alkotja, amibe a munka beleilleszkedik. Más szavakkal ez annyit jelent, hogy egy jól sikerült írás sajátos problémafelvetése mindig egy általánosabb keretbe is illeszkedik, és csak ezen a szélesebb horizonton belül értelmezhető helyesen.
7. *Mennyire önálló és mennyire eredeti a munka?* Doktori dolgozat esetében – mint arról már szót ejtettünk – jogos elvárás, hogy valamilyen új szemponttal gazdagítsuk a tudomány haladását (szakdolgozatoknál ez a követelmény nem ugyanolyan súllyal esik latba!). A dolgozatírás során elkövethető legnagyobb vétség azonban (mindkét esetben) a plágium. (Vigyázat: manapság már az internetről letöltött dokumentumok is könnyűszerrel utánakereshetők!) Az érdemjegy sokadrendű: lelkiismeretes munka után semmi sem zavarhatja az álmunkat.

¹⁹ Az „objektív” szót itt – mint azt a 12. lábjegyzetben tisztáztuk – nem a „semleges ismeret” értelmében vesszük; ez – KARL RAHNER szerint is – a „filozófia veszélyes elvonatkoztatása” volna. Valamifajta „elfogulatlanság” igénye azonban – rahneri értelemben – mégiscsak maradandó, bár csak megközelíthető eszmény marad: „[h]ogy egy gonosztevő számára valamely matematikai igazság könnyedén elmagyarázható, egy istenbizonyítás viszont nem, az semmiképpen sem az előbbi erejének, s az utóbbi gyöngeségének a jele, hanem arra figyelmeztet, hogy a különböző »bizonyítások« más és más mértékben követelik meg magának az embernek a személyes belső erő kifejtését.” ID.: *Az Ige hallgatója*, Gondolat, Budapest, 1991, 117.

8. *Jól rendszerezett-e a munka?* A jól elkészített munkának kiegyensúlyozott képet kell mutatnia. Az alfejezetek – ideális esetben – arányosak, s ahogy a kérdés kibomlik, az olvasóban érdeklődés és újabb és újabb kérdések ébrednek, a válasz pedig intellektuális megelégedést okoz.
9. *Kellemes-e a művet olvasni?* Ezen a ponton a stílust és az ezzel kapcsolatos személyes készségek értékelhetjük.
10. *A könyv kísérő részei (supporting parts) illeszkednek-e a szöveg egészébe?* A lábjegyzetek támogatják-e a főszöveget? Van-e szükség indexre, s ha igen, az jól van-e elkészítve? Valóban fontosak az idézett tanulmányok? Ügyesen bánt a szerző a felhasznált irodalommal? Van képessége annak kiválogatására, ami fontos? Tőle telhetően törekszi az elfogulatlanságra?